

УДК 338:504.03

ЕТНОЛАНДШАФТИ ГУЦУЛЬЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**О.І. Дутчак**

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

На сторінках статті окреслено поняття етнокультурного ландшафту, визначено взаємозв'язок природньо-географічного середовища та розвитку культурно-господарського комплексу етногрупи на прикладі Гуцульщини. Саме поняття «етнічний ландшафт» не обмежується матеріальними субстанціями, а включає в себе семантичний шар, створюваний етносами, і фіксується у фольклорі та топоніміці.

Розглянуто взаємозв'язок матеріальної та духовної культури окремої етногрупи та природньо-географічних умов її проживання. Проаналізовано структуру гуцульських поселень, специфічних промислів та ремесел.

У науковій літературі етнокультурний ландшафт розглядається як сформований природно-культурний територіальний комплекс, який розвивається в конкретних фізико-географічних і культурно-історичних умовах. Основним досліджуваним типом культурного ландшафту при цьому є сільський, оскільки він найкращим чином відображає етнічні, національні аспекти взаємодії людини і природи.

Ключові слова: *етноландшафт, Гуцульщина, етнічна група, етнос.*

Постановка проблеми. Безпосередньо на будь-який людський колектив впливають певний ландшафт і природно-географічне середовище з його кліматичними умовами. Хоча людством за останні кілька тисяч років видозмінено майже всю поверхню суходолу, більш конструктивним вважаємо розглядати вплив на природу окремих етносів, етногруп, ніж людства в цілому, так як кожен з них мав свою специфіку господарського адап-

тивно-перетворюючого антропогенного впливу.

Мета дослідження полягає в аналізі проблем формування та розвитку етноландшафтів Гуцульщини та відображення цього процесу в науковій літературі.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасна українська наука характеризується наявністю значного корпусу наукової літератури, присвяченої широкому колу проблем культури окремих етногруп України. Разом з тим, проблеми формування етнокультурних ландшафтів не знайшли свого широкомасштабного наукового прочитання. Наявні наукові праці з досліджуваної проблеми розкривають лише окремі її аспекти.

Виклад основного матеріалу. Зв'язок сформованих етносів в поєднанні з ландшафтами проявляється у пристосуванні етнічного колективу та його господарської діяльності до певних умов. З часом співвідношення «етнос – ландшафт» стає оптимальним для того й для іншого. Це означає, що стійкий ландшафт стабілізує етнос, і причин для формування нового етносу не виникає [6].

Якщо ландшафт змінюється внаслідок різких кліматичних змін, то етнос, втрачаючи звичні умови, скорочує свою чисельність, і можливе або його вимирання, або міграція в пошуках звичних умов. Як відомо, український етнос є досить однорідною спільнотою. Про це свідчать, зокрема, його мовні особливості, антропологічний тип українців, територія розселення, звичаї, у тому числі і побутові, міфологія, способи господарювання тощо. Це дозволило багатьом дослідникам (а нині це є вже аксіоматичним знанням) говорити про існування українського етносу як цілісної, поєднаної ба-

гатьма архетипними, культурними, релігійними та іншими рисами спільноти [8, с. 259–265].

Виділяють 2 групи етносів за характером взаємовідносин з ландшафтом. 1. Етноси, які входять до складу біоценозу, «вписуються» в ландшафт і обмежені ним у своєму розмноженні та розвитку. Такі етноси пристосовуються до ландшафту, будують своє життя в гармонії з природою. Етноси цієї групи консервативні по відношенню до природи.

2. Етноси, що інтенсивно розмножуються, розселяються за межі свого біоценозу та змінюють свій первинний біоценоз [4, с. 34–37].

Поняття етнокультурного ландшафту близьке за змістом до культурного. Етноландшафт ґрунтується на комплексному, системному підході та включає до своєї структури, крім компонентів природи, весь спектр матеріальних і духовних компонентів культури.

М.Д. Гродзинський розглядає поняття «етнічний ландшафт» як образ простору, який етнос освоїв духовно та матеріально, надавши його місцям і конфігураціям стійких символічних значень. Формування етнічних ландшафтів пов'язане з виробленням у етносу певних пристосувань до довкілля, які проявляються у створенні певних способів природокористування. Внаслідок їх застосування оточуючий ландшафт набуває етнічних рис, перетворюється на етнічний. З метою врахування різноманітності етнічних ландшафтів на локальному рівні проявом їх на окремій території вважатимуться поселення, які відповідають наступним ознакам: 1) кількісне переважання відповідних етнофорів (типових, характерних представників свого етносу) у складі місцевої громади; 2) наявність специфічних етнічних рис у пейзажі як візуальному відображенні господарювання етнофорів [1, с. 518].

Етноландшафт складається з етнокомпонентів — це традиції, мотиви, цілі, які відповідають творчій активності лю-

дини при взаємозв'язку з природою. Для кількості етнічних ландшафтів важливим також є показник їх різноманітності. Окремі райони складаються на 100 % з етнічних ландшафтів, проте всі вони належать одному етносу, інші ж поєднують у своєму складі етнічні ландшафти декількох типів. Етнічними ландшафтами можна вважати моноетнічні населені пункти, тобто поселення, в національному складі населення яких одна етнічна група є домінуючою. Етноісторичні процеси реорганізують антрополандшафт в етноландшафт, що стає передумовою для історико-психологічної трансформації «плем'я-народність-нація» [8, с. 259–265].

Сучасний стан етноландшафтних систем, трансформованих в процесі культурогенезу, фіксується в геокультурних ареалах. Ландшафт є закономірним поєднанням природних компонентів, що має чіткі просторові обриси. В умовах прискореного науково-технічного прогресу, активних господарських змін навколишнього середовища і процесів урбанізації збереження цінних природних та історико-культурних територіальних комплексів стає важливою умовою і запорукою їх збалансованого та ефективного соціально-економічного розвитку. Перспективність таких територій можлива завдяки розвитку різних видів туризму, зокрема етнотуризму [7, с. 624].

Сьогодні етнокультурний ландшафт Гуцульщини є унікальним не тільки в Україні, але й у світі. Тому його збереження важливе не лише для самих гуцулів, а й для всієї людської цивілізації. Збереження таких територій є альтернативою глобалізаційним змінам довкілля і прикладом стійкого природокористування [5, с. 560].

Протягом останніх 20 років в світі особлива увага приділяється ландшафтам як особливому виду спадщини. В керівних документах ЮНЕСКО по застосуванню Конвенції про Всесвітню спадщину з'являється дефініція «етно-

ландшафт» – результат спільної творчості людини і природи. У географічному сенсі етноландшафт – не просто результат співтворчості людини і природи, але також цілеспрямовано і доцільно сформований природно-культурний територіальний комплекс, який має структурну, морфологічну та функціональну цілісність і розвивається в конкретних фізико-географічних і культурно-історичних умовах [5, с. 560].

В. Колуцков виділяє етнологічно-географічний підхід до визначення етнічного ландшафту і розглядає його як суму взаємодіючих підсистем, а саме природного ландшафту, систем розселення, господарства, спільноти, мови, духовної культури (головним чином фольклору). Базовими поняттями служать «природний ландшафт» і «етнос». Етноландшафт, таким чином, – це освоєний етносом (спільнотою) природний ландшафт. Поселенські і господарські системи, мова, духовна культура є атрибутикою етносів (спільнот), але формуються в рамках можливостей, наданих природним ландшафтом. У результаті цього природні ландшафти наповнюються певним культурологічним змістом. Важливо, що поняття «етнічний ландшафт» не обмежується матеріальними субстанціями, а включає в себе семантичний шар, створюваний етносами і фіксується у фольклорі та топоніміці. Основним досліджуваним типом культурного ландшафту при цьому є сільський, оскільки він найкращим чином відображає етнічні, національні аспекти взаємодії людини і природи [3, с. 225].

Самобутність Гуцульщини та її мешканців – гуцулів – сформувалась в умовах територіальної відособленості. Як наслідок, тут збереглися давньоукраїнські національні традиції, матеріальна та духовна культура, тому в геокультурному просторі Карпат цей регіон яскраво виділяється оригінальним етнічним ландшафтом. Гармонія традиційного укладу життя і природи, матеріального та духо-

вного життя гуцулів на більшій території Гуцульщини вражає навіть у наш час, надаючи гуцульському етноландшафту неповторних рис. Одним з перспективних шляхів для збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини є розвиток етнотуризму – подорожі з метою ознайомлення і пізнання певного етнокультурного середовища з його самобутніми особливостями (традиціями, промислами, побутом, культурою). Етнотуризм повинен бути нерозривно пов'язаний із завданнями туризму, щоб знайомство з гуцульською культурою відбувалося на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Саме етнотуризм позитивно впливає на збереження етнокультурного ландшафту Гуцульщини [3, с. 86–88].

Завдяки етнотуризму відроджується матеріальна та духовна культура Гуцульщини – важлива складова етнокультурного ландшафту. Відбувається відновлення забутих промислів та ремесел, традицій, обрядів та звичаїв. Такий позитивний вплив етнотуризму дозволяє місцевому населенню, а особливо молодому поколінню, не забувати свої традиції і додатково отримувати матеріальні вигоди.

Для збереження та відтворення етнокультурного ландшафту Гуцульщини перш за все необхідно підвищити етнографічний потенціал території через приведення до відповідного стану архітектурних та історико-культурних об'єктів рекреаційного середовища, поліпшення умов рекреаційної діяльності, удосконалення рекламно-інформаційної кампанії, упорядкування діючих та створення нових туристично-екскурсійних маршрутів, а саме етнотуристичних. Крім цього, важливим є інтенсифікація діяльності діючих етнографічних центрів шляхом підтримки їх з боку держави та міжнародних структур, створення нових перспективних етнографічних центрів та умов для розвитку сільського й етнографічного туризму [2, с. 14–18].

Ще однією важливою складовою гуцульського етнокультурного ландшафту

є архітектура, а разом з нею просторовий вигляд гуцульського села, якому притаманний розсіяний тип забудови: розкинуті поодинокі садиби на значних відстанях між собою. На Гуцульщині до 70 % господарств населеного пункту зосереджено в долині, поблизу ріки і основної дороги. У наш час поселення у днищах долини зазнали змін у порівнянні з давньою, типовою для Гуцульщини забудовою. Зараз долини забудовані густо і хаотично й усе рідше можна побачити нові будинки із застосуванням традиційних форм, і навпаки, використовуються не властиві гуцульській архітектурі кольори, форми, масштаби. Значні негативні зміни виникли в етнокультурному ландшафті завдяки розвитку в краї туристичної індустрії та масовій розбудові туристичної інфраструктури в нетипових і часто неестетичних формах. Зокрема, це проявляється в Західній Гуцульщині. Заселення у вищих частинах гір також стало гущим, однак його усамітнене розташування, гніздово-присілкова форма й надалі є актуальною [8, с. 259–265].

Підводячи підсумки даного дослідження, можна зробити низку наступних висновків. Поняття «етноландшафт» розглядається в науковій літературі як складне комплексне утворення, що виникає на основі поєднання не тільки з точки зору його внутрішнього складу, але і з точки зору управління ним, оскільки в його межах існують і взаємодіють різні суб'єкти права – користувачі, власники, власники земель, природних ресурсів, будівель та інших інженерних споруд, іншої нерухомості. Тому збереження основних цінностей етноландшафту безпосередньо пов'язане з урегулюванням взаємовідносин між усіма цими суб'єктами та залученням місцевого населення до роботи з підтримання функцій ландшафту. Від збереження цілісності культурного ландшафту з його ключовими атрибутами і компонентами нерідко залежить, чи буде віднесено ту чи іншу ділянку до культурної або природної спадщини.

Збереження етнографічних рис у сучасних умовах, як і пристосування гуцулів до нових суспільних реалій, є складною соціально-культурною проблемою цього регіону України.

Виділення типів ландшафтів, характерних для Гуцульщини, дозволяє диференційовано підійти до розгляду шляхів оптимізації природокористування в різних типах етнокультурного ландшафту. Його межі співпадають з ареалом проживання відповідної етнічної групи (етнічних груп), а структура визначається за співвідношенням натуральних і культурних ландшафтів, послідовністю змін етнохронотопів, специфічним рисами духовної та матеріальної культур, регіональною ідентичністю.

Література

1. Етнографія України : навч. посіб. / [За ред. С.А. Макарука]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Львів : Світ, 2004. – С. 518.
2. Картунов О.В. Вступ до етнополітології / О.В. Картунов. – К., 1999. – 300 с.
3. Лозко Г.С. Етнологія України / Г.С. Лозко. – К., 2001. – 225 с.
4. Нельга О.В. Теорія етносу: Курс лекцій. / О.В. Нельга. – К., 1997. – 368 с.
5. Савчук Б.П. Українська етнологія / Б.П. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 560 с.
6. Степико М. Т. Буття етносу : витоки, сучасність, перспективи. / М. Т. Степико – К., 1998.
7. Тиводар М. П. Етнологія : навч. посіб. / М. П. Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – 624 с.
8. Чаплінський Б.Ю. Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження / Б. Ю. Чаплінський, А. Д. Кібіч // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 259–265.

Dutchak H.I. ETHNIC LANDSCAPES OF HUZULSCHYNA: PROBLEMS OF ITS FORMATION AND SCIENTIFIC RESEARCHES. *On the pages of the article the author outlines the concept of ethnic and cultural landscape as relation-*

ship between naturally defined geographical environment and the development of cultural and commercial complex on the example of Hutsul ethnic groups. The concept of «ethnic landscape» is not limited to material substance, and includes a semantic layer created by ethnic groups and recorded in folklore and local names. Hutsul ethnic landscape in terms of territorial isolation is formed. Formation of ethnic landscapes is connected with the elaboration of ethnicity in certain adaptations to the environment, manifested in the creation of certain ways of nature.

The scientific literature considers the ethnocultural landscape as a natural and cultural territorial complex that develops specific physical and geographical, cultural and historical conditions. The main studied type of cultural landscape here is rustic, because it reflects the ethnic and national aspects of the interaction of man and nature the best.

Intercommunication of material and spiritual cultures of individual ethnic groups depends on their natural and geographical conditions of residence. One of the promising ways for preservation Hutsul ethno-cultural landscape is the development ethnic tourism — the way to get acquainted with certain ethno-cultural environment, its original features, traditions, handicrafts, lifestyle and culture.

Keywords: ethnic landscape, Hutsulshchyna, ethnic group, ethnos.

Дутчак Е.И. ЭТНОЛАНДШАФТЫ ГУЦУЛЬЩИНЫ: ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ. На страницах статьи обозначены понятия этнокультурного ландшафта, определена взаимосвязь природно-географической среды и развития культурно-хозяйственного комплекса этногруппы на примере Гуцульщины. Само понятие «этнический ландшафт» не ограничивается материальными субстанциями, а включает в себя семантический слой, создаваемый

этносами и фиксируется в фольклоре и топонимике.

Рассмотрена взаимосвязь материальной и духовной культуры отдельной этногруппы от природно-географических условий его обитания. Проанализирована структура гуцульских поселений, специфических промыслов и ремесел.

В научной литературе этнокультурный ландшафт рассматривается как сформированный природно-культурный территориальный комплекс, который развивается в конкретных физико-географических и культурно-исторических условиях. Основным изучаемым типом культурного ландшафта при этом является сельский, поскольку он наилучшим образом отражает этнические, национальные аспекты взаимодействия человека и природы.

Ключевые слова: этноландшафт, Гуцульщина, этническая группа, этнос.